

Любашенко В. И. Протестанты в Украине: последствия политики «государственного атеизма»

В статье анализируются документы, с помощью которых советский режим в течение 1918 – начала 1980-х гг. сделал невозможным полноценное функционирование протестантизма в Украине. Раскрываются кризисные явления в протестантской среде, возникшие в результате преследований.

Ключевые слова: Украина, протестантизм, советский режим.

Lyubashchenko V. I. Protestants in Ukraine: the Consequences of a Policy of «State atheism»

The paper analyzes the documents by which the Soviet regime during 1918 – the beginning of the 1980 made impossible to normal functioning of Ukrainian Protestantism. Disclosed crises processes that have taken place in Protestant environment as a result of persecutions.

Key words: Ukraine, Protestantism, Soviet regime.

УДК 94:291.68(477.7)“1920/30”

Є. О. Голощапова

«СЕКТАНТИ – НАЙЗЛІШІ ВОРОГИ НАРОДУ»: АНТИРЕЛІГІЙНА БОРТЬБА ПРОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ В УКРАЇНІ 1920–1930–Х РР.

Стаття присвячена дослідженню особливостей репресивної політики радянської влади проти євангельських християн-баптистів у 20-30-ті рр. ХХ ст. у південноукраїнському регіоні. На основі широкого кола джерел автор доводить цілеспрямованість дискредитації баптистів у суспільній свідомості, визначає негативні наслідки позбавлення священнослужителів громадянських прав, аналізує процес закриття молитовних будинків та нищення релігійної літератури.

Ключові слова: євангельські християни-баптисти, сектанти, антирелігійна боротьба, репресії

Активний розвиток конфесії євангельських християн-баптистів у середині 1920-х рр. для влади означав зміцнення нового конкурента в ідеологічній боротьбі. Стимування розвитку баптистських громад за допомогою правових утисків та антирелігійної пропаганди не давало очікуваного результату. Більш ефективним у знищенні ідеологічного суперника стало використання тези про посилення класової боротьби, яка вже спрацювала у розбурханому революційному суспільстві.

Репресивний характер антирелігійної політики радянської влади, її форми, методи та наслідки детально досліджені в працях сучасних українських науковців: О.М. Ігнатуші [1,2], В.О. Пашенко [3], А.М. Киридон [4]. Торкається цієї проблематики відома дослідниця історії протестантизму В.І. Любашенко [5]. Доля протестантських конфесій в умовах антирелігійної політики досліджена полтавськими науковцями П.А. Кравченком та Р.А. Сітарчуком [6].

Вважаємо, що репресивна політика радянської влади по відношенню до євангельських християн-баптистів спрямовувалась за кількома головними векторами: дискредитація віруючих у суспільній свідомості, позбавлення громадянських прав священнослужителів, закриття молитовних будинків, нищення релігійної літератури.

Апофеозом репресивної політики стало застосування каральних дій (арештів, заслань, розстрілів) проти баптистів. Означена проблематика розглядалась автором в окремій статті [7].

Дискримінація євангельського руху та створення образу «баптиста-сектанта» почалось від часу появи євангельсько-баптистського руху на теренах південноукраїнського регіону в середині ХІХ ст. «Сектантами» ставали представники всіх протестантських течій, які позиціонувались як чужі, привнесені, ворожі впливи.

Навмисне відродження в 20-ті рр. ХХ ст. дореволюційної риторики щодо баптистів сприяло закріпленню тих негативних образів, які були створені у православного населення офіційною церквою.

З точки зору релігієзнавців, для секти, як типу релігійної організації, характерні такі риси як: невелика кількість послідовників, постійне намагання ізолюватися від суспільного життя, претензія на виключність свого віровчення, прояви опозиційності та непримиренності до інакомислячих.

Зауважимо, що з наукових позицій використання терміну «секта» доречно тільки для початкового етапу організаційного розвитку конфесії.

У досліджуваній період інституційний розвиток конфесії євангельських християн-баптистів проходив під знаком церковного становлення баптизму. У цей час, по суті, повним ходом йшов процес формування його ідейно-догматичної системи, вироблення норм внутрі- та позарелігійного життя, створення розгалуженої інституціоналізованої організації, налагодження освітньої, пропагандистської, місіонерської, філантропічної діяльності [5, с.240].

Отже, безпідставне та необґрунтоване використання терміну «секта», «сектант» в офіційних виданнях та постановях 20-х рр. свідчило про навмисне невизнання конфесії євангельських християн-баптистів та її послідовників вагомим чинником духовного життя українського народу.

У постреволюційному суспільстві за умови реалізації проголошених демократичних принципів свободи совісті, відокремлення церкви від держави та розвитку толерантного ставлення до всіх віросповідань в суспільній свідомості могли бути закладені світоглядні позиції у душі свободи вибору. Натомість партійно-комуністична верхівка обрала інший шлях – спрямований на витіснення релігійного світогляду із суспільної свідомості.

Дискримінація баптистів у суспільній свідомості було частиною антирелігійної пропаганди, що мала «переконливо довести кожному робочому та селянину те що, релігія не відповідає його інтересам, викриваючи зв'язок різноманітних релігійних груп з інтересами пануючих класів» [8, с.450-451.]. Ця думка мала бути донесена до кожного громадянина радянської України за допомогою політико-просвітницької роботи на селі та у трудових колективах міст, відкритих лекцій, розповсюдження пропагандистських матеріалів, створення осередків спілки безвірників.

Вже з середини 20-х рр. XX ст. у руслі нової державної політики «сектанти» були зараховані до галереї класових ворогів.

Саме класова характеристика сектантства стала однією з центральних тем праці «Сучасне сектантство» голови Всеукраїнської антирелігійної комісії В. Уласевич. Авторка стверджувала, що «сучасне сектантство відбиває політичні й економічні інтереси заможних шарів селянства, що воно є дрібнобуржуазне за своїм класовим змістом і вороже ставиться до наших соціальних перетворень. Через сектантські організації куркуліство ідеологічно скоряє собі бідноту, примушує її виконувати в своїх інтересах контрреволюційну роль, затримуючи таким чином перехід до атеїзму» [9, с.15].

Типовими були звинувачення у тому, що «сектанти під ідеологією свободи від Церкви сприяють посиленню експлуатації найманої праці та слабких господарів у власному середовищі. Крім того, сектантство є оплотом розумової відсталості, придушення особистості, розвитку стадного почуття та релігійної упередженості щодо комунізму» [10, арк.101].

Як зазначає А. Савін, сектантство підходило під сталінську тезу про посилення класової боротьби за мірою просування до соціалізму та на роль ідеологів куркуліства «рупора класового ворога» [11].

Відповідно з такою логікою, підвищена активність сектантів повинна була проявлятися у спротиві колективізації і розкуркуленню. Дописувач журналу «Безвірник» у 1930 р. зазначав, що «у с. Варварівці Гуляйпільського району на Запоріжжі, у зв'язку з широким розвитком колективізації і зі знищенням куркулів як класу, серед яких чимало баптистів, вони ведуть шалену релігійну агітацію» [12]. Автор цього ж видання Гайнцев у 1931 р. «визначав» місце всіх релігійних конфесій у таборі ворогів. Він писав: «в умовах дуже загостреної класової боротьби навколо соціалістичного перебудовування... релігійні організації і слугівники релігійного культу всіх без винятку релігійних течій і угруповань, завжди і скрізь виступають у спілці з глитаєм та непманом, у спілці з запеклими контрреволюціонерами проти соціалістичного будівництва... Ціла низка сектантських організацій стала на шлях запеклої контрреволюційної діяльності» [13]. Газета «Соціалістичний Степ» – орган Якимівського райкому КП(б)У – у 1937 р. була ще більш різкою: «сектанти найзліші вороги народу. Вони бажать повернення влади поміщиків та капіталістів» [14, арк.9].

Ще однією складовою образу ворога-баптиста була його «шкідницька» діяльність. Так, згадана вище районна газета у статті «Обличчя шелягівських сектантів» звинувачувала баптиста М. Ковалю у прямому шкідництві. Він був винен у тому, що «не проводив боротьбу зі шкідниками, в результаті гусінь з'їла цілий гектар колгоспної капусти». У цій же статті згадується єдиновірець Ковалю, О. Повіляєв, який, будучи колгоспним садівником, «за сектантськими справами не встигав дивитися за садом і допрацював до того, що 10 га саду об'їли зайці і дерева загнули». Наостанок автор статті закликав трудящих під керівництвом комуністів розгромити «сектантське кубло», виявляти ворожу діяльність прихованих ворогів народу [14, арк.10].

Треба зауважити, що ця стаття вийшла 21 липня 1937 р., а у жовтні цього ж року М. Ковалю розстріляли за проведення контрреволюційної роботи та терористичні наміри [14, арк.23-24].

Очевидно, що контрреволюційність та шкідництво були не єдиними «гріхами» баптистів. У справі про повернення молитовного будинку громаді баптистів с. Ново-Троїцьке Ново-Троїцького району Херсонської області, відібраного у 1933 р., згадується, що серед місцевого населення ходили чутки про пияцтво, перелюбство та інші прояви морального розкладу у громаді баптистів. Зазначається, що через ці погляди молодь перестала відвідувати громаду, через що вона і була зачинена [15, арк.30]. Очевидно, що ці чутки були штучно створені, аби дискредитувати моральне обличчя віруючих, яке завжди приваблювало, особливо жінок, на фоні занепаду моралі непівського періоду [16].

Характерною особливістю «антисектантських» публікацій було створення ілюзії реальної небезпеки, що стосується кожного. Досягався цей ефект шляхом наведення конкретних прикладів: місцевих громад, окремих віруючих.

Припускаємо, що сприйняття подібних створених образів, трансформованою революційними подіями свідомістю, залежало від того, наскільки особистість ідентифікувала себе з «новою, радянською людиною», позбавленою традиційної системи цінностей.

Для тієї частини суспільства, яка погодилась з нав'язаним образом «баптиста-сектанта», репресивні заходи влади по відношенню до конфесії євангельських християн-баптистів, стали природними та «правильними», настільки, наскільки є природною боротьба з ворогом. Для незгодних з системою, це стало додатковим підтвердженням її тоталітарної природи.

Не слід забувати також і про внесок православних церков у формування образу «баптиста-сектанта». Православ'я не змінювало свою думку: євангельські християни-баптисти залишались для них сектантами, «заблукавшими душами», що відійшли від істинної віри, тому православні місіонери, незважаючи на відсутність підтримки з боку держави, продовжували боротись з їх впливами.

Те, наскільки міг укорінитися образ баптиста-ворога у суспільну свідомість, автор статті «Инфернальный враг. Протестантские церкви в сибирской прессе 1928–1930 гг.» А. Савін пропонує оцінювати за подальшим – аж до сучасного стану – ставленням до баптистів суспільства. З цієї точки зору можемо зауважити, що негативний образ баптистів набагато пережив своїх творців, і тільки на сучасному етапі завдяки нейтралізації ідеологічних шор та власному критичному мисленню українське суспільство вчиться толерантно ставитися до представників конфесії.

Репресій через свій статус та діяльність зазнавали баптистські священнослужителі – пресвітери, проповідники, благовісники, диякони.

У радянській правовій системі священнослужителі позбавлялись багатьох громадянських прав. За Конституцією УСРР 1919 р. права обирати та бути обраним до Рад не мали ченці й служителі церков та релігійних культів [17, с.250].

Що стосується можливості працевлаштування, то релігійних служителів – як і лікарів, акушерів, фельдшерів, працівників мистецтв, літераторів, приватних викладачів – влада зарахувала до категорії осіб вільних професій.

У 1921 р. була прийнята постанова РНК «Про порядок надання роботи службовцям релігійних культів». Згідно з цим документом, релігійні служителі могли направлятись на роботу до радянських установ лише повітових та губернських міст, але ні в якому разі не до волосних виконкомів, сільських рад, та взагалі до сільської місцевості. Взагалі не допускались священнослужителі до роботи у виконкомів рад: народної освіти, юстиції, землеробства, робітничо-селянської інспекції, відділах управління [18, арк.63].

Крім того, НКВС у 1924 р. нагадував місцевим адмінвідділам про небажаність участі у сільраді і рядових віруючих. Проте, якщо така ситуація вже склалась, адмінвідділ НКВС рекомендував не доручати віруючим важливих справ у сільраді і поступово готувати заміну з числа більш «благонадійних» товаришів [19, арк.108].

Намагаючись контролювати життєдіяльність священнослужителів, радянська влада у 1924 р. запровадила їх реєстрацію та облік. НКВС «таємно» пояснював губернським адміністративним відділам: «Реєстрація службовців культу має за мету отримати повну характеристику кожного службовця культу, його минуле, політичну і церковну орієнтацію. Взяття на облік має іншу мету: проводити справжній, постійний контроль за службовцями культу, перешкоджаючи їх зібранню і агітаційній діяльності» [20, арк.66].

Пресвітери громад євангельських християн-баптистів мали виключне право, закріплене статутом, на проведення обрядів, визначених віровченням баптистів. Однак обряди, які мали не тільки духовне, але й соціальне значення – обряд хрещення, вінчання, поховання, – не могли бути здійснені пресвітером без попереднього юридичного оформлення в місцевих органах ЗАГС. В разі невиконання цієї умови пресвітера чекала відповідальність, передбачена Карним Кодексом УСРР (ст.128) [21, арк.152]. Наприклад, пресвітер Софіївської громади баптистів Ново-Миколаївського району Запорізької округи Котелевський надавав підписку про виконання обрядів хрещення, поховання, вінчання тільки після їх реєстрації в органах ЗАГС [21, арк.152].

Особливо жорстко місцеві органи влади контролювали «правильність» виконання баптистськими пресвітерами обряду хрещення, як одного з найбільш публічних та урочистих.

У досліджуваний період проведення обряду хрещення потребувало спеціального письмового (кожного разу нового) дозволу з боку місцевих державних органів влади. Так, Миколаївський окрвиконком, спираючись на відповідний циркуляр НКВС, попереджав, що громада має подати заяву до місцевого адмінвідділу або райвиконкому за 7 днів до проведення обряду хрещення [22, арк.38]. Дозвіл видавався за умови виконання громадою всіх вимог, які ставили інструкції, розпорядження НКВС.

Звичайно, цей обряд відрізнявся особливою урочистістю і для його проведення обирались вихідні або святкові дні, коли для проведення обряду могли зібратися всі члени громади та гості з інших громад, глядачі. За спостереженням співробітників одного з районних виконавчих комітетів на Одещині, зацікавленість населення громадою баптистів значно зросла після проведення віруючими публічного хрещення [23, арк.229].

Влада, зі свого боку, вбачала в процесі проведення обряду хрещення тільки агітаційний бік: «звичайне відправлення культу – обряд хрещення, переходить у форму молитовного зібрання, яке широко використовується для завербування нових членів та агітації взагалі» [19, арк.122]. Губернські адмінвідділи на своїх засіданнях зазначали, що «ліквідками не повинні припускати звершення сектантських хрещень на відкритому місці, тільки в зачиненому приміщенні, краще всього в звичайному місці сектантських молитовних зібрань» [24, арк.9].

У 1924 р. з'явилась чергова інструкція НКВС до місцевих губернських адмінвідділів по ліквідкому, в якій визначались додаткові вимоги до надання дозволів релігійним громадам на проведення обряду хрещення. Так, не дозволялось проведення обряду хрещення у святкові дні, місце проведення мало бути ізольованим; обряд міг виконуватись одночасно тільки над членами однієї громади або групи, певної місцевості, де

проходить обряд; приїжджі пресвітери для проведення обряду мали бути зняті з обліку в місці свого проживання [19, арк.122].

У березні 1925 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про встановлення негласного нагляду з боку місцевих органів влади за проведенням «сектантських» обрядів, з метою недопущення порушення віруючими інструкцій.

Отже, влада використовувала надання дозволів на проведення обрядів для обмеження впливу баптистських громад на населення, порушувала права служителів при виконанні їх обов'язків.

З 1927 р. в Україні почало діяти положення про позбавлення служителів культури – пресвітерів, дияконів, вчителів та проповідників – деяких громадянських прав, в тому числі права обирати та бути обраними до органів влади, тобто вони отримали статус «позбавленців» [25, с.377]. Служителі, які не мали права голосу та проживали у сільській місцевості, платили спеціальний податок. Наприклад, 1927 р. у своєму роз'ясненні до Мелітопольському окрадмінвідділу Адміністративний відділ НКВС зазначав, що керівник баптистської групи м. Ново-Троїцького Л. Бріт, як людина позбавлена виборчих прав, відповідно до чинного законодавства, не може обіймати посаду сільвиконавця [26, арк.7].

З метою запобігання «випадкового» надання права голосу священнослужителям на місцях, Секретаріат центрвиборчкому ВЦВК у 1928 р. роз'яснював: «...до колишніх і теперішніх службовців всіх релігійних культур відносяться такі особи: а) у релігійних сектах баптистів, адвентистів, молокан і т.д. – пресвітери, диякони, благовісники та керівники релігійних громад, що виконують обов'язки проповідників на молитовних зібраннях» [27, арк.66].

Позбавлялись виборчих прав і обкладались додатковими податками і рядові члени громад по всій Україні. Подібна ситуація складалась через небажання місцевої влади прислухатись до віруючих. Так, у 1928 р. Всеукраїнський союз об'єднань баптистів з метою захисту прав своїх членів звернулось до адмінвідділу НКВС. У заяві зазначалось, що до служителів культури місцеві власті неправильно відносили рядових віруючих, які в невеликих громадах по хуторах і селах виконували роль провідників молитовних зборів, не маючи права проводити обряди (право проводити обряди мали тільки рукопокладені служителі, які приїздили до подібних груп) і, відповідно, статусу служителя культури. Проте адмінвідділ НКВС не став заглиблюватись у віросповідні тонкощі, і вирішив – якщо людина керує молитовним зібранням, значить вона служитель культури і на підставі чинного законодавства позбавляється виборчих прав. Отже, заява баптистів залишилась без наслідків [28, арк.18-20].

У містах служителі, які не отримували матеріальної підтримки від церкви, а працювали на виробництві, не мали права бути членами профспілки, їм відмовляли також у матеріальній допомозі через хворобу, приймали тільки на низькооплачувану роботу, через що служителі залишали роботу в церкві, а церкви, що залишились без служителів, знімались з реєстрації і припиняли свою діяльність. Обслуговування церков служителями стало майже неможливим, оскільки для того, щоб відвідувати церкву, треба було мати спеціальний дозвіл від представників влади, але його отримання було важкою процедурою [29, с.162].

Крім того, керівники громад були позбавлені інших прав. Наприклад, священнослужителі та члени їх сімей не могли перебувати в житлово-будівельній кооперації, також не могли бути членами робітничої кооперації, яка згідно зі своїм статутом об'єднувала тільки робітників [30, арк.2-3].

У 1932 р. Секретаріатом Президії ЦВК була прийнята інструкція «Про порядок організації, діяльності, звітності та ліквідації релігійних товариств і системи обліку адміністративними органами складу релігійних товариств та служителів культури». Згідно з цією інструкцією пресвітери, диякони, благовісники та постійні проповідники мало право виконувати свої обов'язки тільки після отримання реєстрації у відповідному райвиконкомі або місцевій раді.

Район діяльності служителів обмежувався місцем проживання членів їх релігійного об'єднання та місцем знаходження молитовного будинку [29, с.172].

Отже, проповідникам протягом 1920-1930-х рр. ставало все важче виконувати свою пряму функцію благовістя. Це відповідним чином впливало на ефективність життєдіяльності громад та конфесії у цілому.

Правовий та адміністративний тиск змушував лідерів баптистських громад відмовлятись від виконання своїх обов'язків, хоча треба зазначити, що подібні випадки були скоріше винятком, аніж правилом [31, арк.64].

Обмеження сфер діяльності пресвітерів, проповідників, благовісників, керівників гуртків, що наростало протягом 1920-1930-х рр., призводило до зниження ефективності їхньої діяльності та громад у цілому. Виконання однією особою кількох функцій (наприклад, пресвітера, благовісника, проповідника) призводило до ізоляціонізму та часто до розвалу громад, у випадках фізичної смерті або арешту лідера [32].

Тиск, який відчували керівники баптистських громад протягом 1920-початку 1930-х рр. змінився жорстокими репресіями середини 1930-х рр.

Наступним вектором репресивної політики держави проти евангельських християн-баптистів стало закриття молитовних будинків. Можливість для цього НКЮ і НКВС заклали інструкцією від 10 листопада 1920 р., зазначивши: "у виняткових випадках, коли в розпорядженні місцевої Ради немає належного приміщення, потрібного для задоволення гострих потреб", можливою є реквізиція молитовних будівель різних конфесій [33, арк.155].

Як вказує Р. Сітарчук, такий "виняток із правил" розв'язував руки місцевим адміністраціям, які почали масово відбирати культові будівлі [34, с.129]. У спробі відстояти свої молитовні будинки та відновити

справедливість баптисти зверталися до центральної влади. До ВУЦВК надходили численні скарги про свавільне закриття молитовних будинків на місцях [35, арк.19]. Тому у жовтні 1921 р. НКВС змушений був видати циркуляр за № 44 про припинення незаконної реквізиції молитовних будинків усіх віросповідань [34, с.129]. Але навіть наявність цього циркуляру не зупиняла місцеву владу від зловживань. Так, протягом 1922-1924 рр. ліквідаційний відділ НКВС неодноразово попереджав Миколаївську ліквідаційну комісію про неприпустимість закриття молитовних будинків без дозволу центра [19, арк.27, 153]. Крім того, центральна влада реагувала циркулярами до місцевих губвиконкомів з «пропозиціями» вести роз'яснювальну роботу серед своїх співробітників, що євангельські християни-баптисти мають в УСРР такі ж права, як і інші віруючі. Але випадків покарання «заповзятих» співробітників не зустрічаємо.

Згідно з відомостями за 1924 р., в Україні було закрито 10 баптистських молитовних будинків. З них лише один на Півдні України зачинено «за бажанням віруючих» [36, арк.16].

Байдужість центральної влади до порушень права баптистів користуватися молитовними будинками викликала обурення та недовіру до влади серед віруючих. Так, 1926 р. на обласному з'їзді баптистів представник Одеської громади у доповіді відкрито заявив про утиски з боку влади щодо баптистів, наводячи як доказ виселення баптистів з молитовного будинку [24, арк.7].

У середині 1920-х рр. до НКВС стали надходити численні прохання від релігійних товариств про побудову нових молитовних будинків та завершення будівництва старих. Але державні органи влади не могли допустити збільшення кількості молитовних будинків. Зауважимо, що позиція НКВС з цього приводу відобразилась в офіційному листуванні з місцевими окрліквідкомами і звичайно, мала гриф «цілком таємно». НКВС вважав, що молитовних будинків забагато, бо постійно надходять прохання від віруючих різних культів про їхнє закриття. Не менш лицемірною виглядає заява про те, що громади не хочуть брати молитовні будинки за договором, і вони стоять пусті, що, на думку влади, свідчило про зниження потреби населення в культових будівлях. Останнім аргументом стало питання про збір грошей з віруючих на будівлю молитовних будинків, що, за словами НКВС, могло спричинити недоплату державного податку [20, арк.270].

Місцева влада чинила будь-які перешкоди, аби не дати віруючим можливості збудувати власний молитовний будинок. Жеребецька громада баптистів Оріхівського району Запорізької округи розпочала будівництво молитовного будинку у серпні 1927 р. зробивши технічну документацію та отримавши дозвіл від Жеребецького виконкому. Проте, у 1928 р. окружний адмінвідділ заявив, що потрібен дозвіл від них. Громада подала всі документи та, впевнена у отриманні дозволу, продовжила будівництво, але відповіді довелося чекати півроку. В результаті молитовний будинок було практично завершено, а відповідь адмінвідділу виявилась негативною. Баптисти в пошуках правди звернулись у 1929 р. до НКВС, але комісаріат став на бік окрадмінвідділу, відмовивши віруючим у праві добудувати будинок і користуватися ним [37, арк.61-66]. Варто також зазначити, що місцева спільнота нічого не втрачала – ні землі, ні грошей, адже будинок зводився на ділянці одного з членів громади та коштом віруючих.

Крім того, ДПУ визначало, що вже побудовані молитовні будинки мають бути націоналізовані, оскільки «жодна релігійна громада не має права володіти власністю» [19, арк.154].

Отже, держава отримувала можливість розпоряджатись молитовним будинком віруючих на свій розсуд. За таких умов євангельські християни-баптисти, щоб зберегти молитовні будинки, побудовані їх коштом, від переходу у державну власність, записували будівлі на ім'я приватних осіб [24, арк.92].

Офіційно влада демонструвала дотримання законності. Закрити молитовний будинок можна було лише за згодою Центру [19, арк.27]. У 1925 р. адміністративний відділ НКВС повідомляв всі окружні відділи про неприпустимість вживання будь-яких заходів щодо зачинення молитовних будинків з боку місцевої влади, до одержання відповідної постанови Президії ВУЦВКу, підкреслюючи важливість якнайточнішого виконання вказівок з Центру в такому кардинальному питанні, як відокремлення церкви від держави [22, арк.153]. Однак, як було зазначено вище, ми не зустрічаємо прикладів покарання представників місцевих органів влади за порушення прав баптистів мати власні молитовні будинки. Це означає, що правові утиски віруючих мали негласне «благословення» центральної влади.

Наприкінці 1920-х рр. постанови центральної влади та рішення місцевої щодо громад баптистів набувають характеру жорстких вимог, невчасне виконання яких могло призвести до закриття громади. Так, 1927 р. на підставі постанови ВУЦВК Херсонський окружний адміністративний відділ вимагав від релігійних громад застрахувати культове майно, яке вважається державною власністю, в двотижневий термін з дня оголошення постанови. Відповідальність за невиконання цього розпорядження цілком покладалась на громади [27, арк.42].

Цікавим документом є обіжник НКВС до всіх окрадмінвідділів від 1 лютого 1928 р., в якому зазначалось, що молитовний будинок може бути закритий у разі письмової відмови від нього релігійної громади відповідного культу [27, арк.3]. Але досить важко уявити собі причини, з яких громада добровільно могла б відмовитись від молитовного будинку. Однак, виявляється, такі причини мали місце. І створені вони були штучно.

Наприкінці 1940-х років пресвітер Ново-Троїцького релігійного товариства євангельських християн-баптистів П. Бріт звернувся з заявою до уповноваженого Ради у справах культів при Раді міністрів СРСР по Херсонській області про повернення громаді молитовного будинку, що був переданий у 1933 р. місцевої сільраді. У своїй заяві П. Бріт зазначив, що 1933 р. баптистська громада була вимушена передати свій

молитовний будинок у розпорядження Ново-Троїцької сільради через неспроможність віруючих сплачувати великі податки, якими держава обклала як молитовний будинок, так і віруючих.

У свою чергу, уповноважений у справах культів, розглянувши обставини передачі молитовного будинку, виклав свою версію подій. Так, у звіті він зазначив, що дійсно молитовний будинок був побудований 1924 р. коштом віруючих баптистів, почав функціонувати 1925 р., систематичні богослужіння проходили до 1934 р., але у 1932 р. молодь раптом перестала ходити на богослужіння, мотивуючи це аморальною поведінкою віруючих баптистів (перелюбство, пияцтво). Таким чином, через зменшення кількості відвідувачів громада була вимушена передати будинок 1933 р. у розпорядження Ново-Троїцької сільради [15, арк.30].

Можливим був і інший розвиток подій, про який навряд чи зважились би говорити як самі баптисти, так і представники влади. Зокрема, відмова громади від молитовного будинку могла бути наслідком фізичного вимирання від голоду 1932-1933 рр. її членів. Очевидно, що документальні підтвердження таких фактів не відкриті в архівах. Однак, цілком ймовірно, що серед сотень тисяч жертв від голодомору на Півдні України були й представники баптистів, особливо в сільських громадах.

Через високу ціну баптисти вимушені були відмовлятися і від орендованих для молитовних зібрань приміщень. Так, у 1924 р. Олександрівська громада м. Запоріжжя звільнила орендовану квартиру і проводила свої зібрання в домі віруючого Григорія Єршова [38, арк.1].

За твердженням Р. Сітарчука, розмір орендної плати встановлювався відповідними постановами ВУЦВК та РНК як для нетрудових категорій населення і був настільки високим, що його могла внести лише невелика кількість протестантських громад [34, с.130]. На чисельні скарги баптистів про непомірну орендну плату за помешкання, НКВС радив місцевим окрадівідділам дійти згоди сторін та зважати на соціальний і майновий стан віруючих тієї чи іншої громади [28, арк.64].

Однією з підстав для закриття молитовного будинку була нагальна необхідність певного населеного пункту чи району у приміщенні для санітарно-медичних, культурних, просвітницьких та суспільних закладів, наявність реальної можливості прилаштувати молитовний будинок під вказані заклади [19, арк.133].

Однак відібрані у євангельських християн-баптистів молитовні будинки не завжди використовувались для означених потреб. Із закритих у 1924 р. 10 молитовних будинків лише один був використаний під державну установу [36, арк.16], доля інших невідома. У Миколаєві колишній будинок баптистів, закритий 1929 р., використовувався під "Червоний куток" житлового кооперативу [39, арк.47].

Проте, влада намагалась зачиняти молитовні будинки, дотримуючись вигляду законності цих дій. Прагнули зробити так, ніби ініціатива про закриття "молбудів" надходить від трудящого населення. Є показовими приклади повернення раніше зачинених молитовних будинків баптистів. Наприклад, у 1930 р. постановою президії Одеського окружного виконавчого комітету у користування віруючих був переданий будинок у с. Прохорово. Проте, наприкінці постанови зазначалось: «в разі бажання більшості населення вказаної місцевості все ж таки закрити молитовний будинок, адмінвідділ має підготувати відповідні папери на затвердження Президії окружного виконавчого відділу» [40, арк.28].

У відомостях про кількість молитовних будинків усіх культів на території УРСР за 1927 р. стверджується, що зменшення кількості культових приміщень є наслідком вгасання релігійного впливу. Особливо, на думку авторів, це стосується сектантських молитовних будинків. Проте, як йшлося далі, баптисти використовують для своїх релігійних потреб звичайні житлові приміщення орендуючи їх. Але цілком зрозуміло, що баптисти брали на себе тягар оренди приміщення не через свої віросповідні принципи, а будучи цілком позбавлені владою можливості мати власний молитовний будинок.

З 1929 р. закриття молитовних будинків набуло масового характеру. За даними НКВС УСРР, за період з жовтня 1929 р. по жовтень 1930 р. у 40 округах України на законних підставах зачинили 379 будинків, а незаконно – 719, тобто зловживання на місцях під час вилучення молитовних будинків стали масовими [34, с.159].

Важливою частиною репресивної політики влади проти євангельських християн-баптистів було нищення релігійної літератури. Слід зазначити, що так звані «чистки» книжок розпочались з 1919 р., коли серед інших із вжитку мали бути вилучені: Євангеліє, Біблії, молитовники, підручники Закону Божого та богословська література усіх сповідань [Цит. за: 41, с.173]. Важко було знайти релігійну літературу і у бібліотечних фондах, адже, як зазначає Т. Ківшар, «у серпні 1922 р. до книгозбірень було надіслано черговий об'їзник про вилучення...книжок, що містять релігійну пропаганду: збірки релігійно-морального змісту, проповіді, повчання, підручники та посібники з Закону Божого, історії церкви, Біблія, Євангелія, Життя святих тощо» [41, с.202].

Як зазначив у своєму інтерв'ю С. Сизоненко, спираючись на свідчення сучасників подій, «радянська влада проводила цілеспрямовану боротьбу з духовною літературою, яка виявилась дуже успішною» [42]. Очевидно ця боротьба полягала у двох площинах: з одного боку, у забороні друкувати релігійну літературу та отримувати її з-за кордону, з іншого – у вилученні її органами НКВС під час обшуків. Наприклад, у члена баптистської громади с. Ново-Спаського Я. Власова під час обшуку у жовтні 1937 р. вилучили 17 одиниць релігійної літератури [43, арк.3].

У журналі «Післанець Правди», що виходив на Західній Україні протягом 1927-1939 рр. і включав відомості про віруючих у радянській Україні, у п'ятому номері за 1936 р. повідомлялось: «В Україні московсько-більшовицький терор шаліє далі. ...Ані Біблій, ані Нових Завітів вже майже нема. Як у перші часи християнства, Слово Боже переписують рукою на грубому папері» [Цит. За 44, с.119].

Зазначимо, що наявність Біблії була нагальною потребою громад, адже, відповідно до основ віровчення баптистів, «Святе Письмо є єдиним джерелом пізнання та керівництвом у всіх справах віри» [45, с.92].

Нищення релігійної літератури та створення «альтернативи» у вигляді друкованої атеїстичної пропаганди були складовими єдиного процесу – ліквідації релігійного світогляду.

Таким чином, виокремивши та проаналізувавши вектори репресивної політики радянської влади по відношенню до євангельських християн-баптистів, можемо зробити наступні висновки.

Логіка розвитку тоталітарного ладу не залишала можливості для легального і вільного існування альтернативного, релігійного світогляду. Інтенсивність тиску за визначеними векторами репресивної політики наростала по мірі посилення ескалації між владою та суспільством у політичній, економічній та культурній сферах на шляху побудови держави «розвиненого соціалізму». В суспільній свідомості планомірно формувався образ баптиста, як «класового ворога», потенційно небезпечного для пролетарської держави. Подібна логіка була дуже «зручною» для репресивних дій по відношенню до віруючих. Цілеспрямовано руйнувались і самі основи громад: закриття молитовних будинків, позбавлення можливості вивчати і розповсюджувати Слово Боже, витіснення на маргінеси суспільства священнослужителів, лідерів громад.

Репресивна політика проти баптистів була типовим явищем для південноукраїнського регіону, що відповідає загальній спрямованості суспільно-політичних процесів у загальноукраїнському масштабі.

Джерела та література

1. Ігнатуша О. Антирелігійні кампанії 1920—1930-х рр. / О. Ігнатуша // Історія релігії в Україні. Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня, 2001 р.). – Львів: Логос, 2001. – Кн. 1. – 2001. – С. 211-216.
2. Ігнатуша О. Особливості антицерковної боротьби на Півдні України у 20-30-х рр. ХХ ст. / О. Ігнатуша // Історія релігії в Україні. Праці XIX Міжнародної наукової конференції (Львів, 13-14 травня, 2009 р.). – Львів: Логос, 2009. – Кн. 1. – 2009. – С. 806-812.
3. Пащенко В. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20-30-х років. – К.: АН України, Головнаред. Колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 1994. – 249 с.
4. Киридон А. Час випробувань: Держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
5. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – Львів: Просвіта, 1995. – 350 с.
6. Кравченко П.А., Сітарчук Р.А. Протестантські об'єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків: 20 - 30-і роки ХХ ст. – Полтава: АСМІ, 2005. – 211 с.
7. Голощалова Є.О. Репресії проти євангельських християн-баптистів Південної України у 1930-ті рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 185-191.
8. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К.: Політвидав України, 1978. — Т.2. — С.450-451.
9. Уласевич В. Сучасне сектантство. – Х.: Держвидав, 1925. – 31 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.749.
11. Савин А. Инфернальный враг. Протестантские церкви в сибирской прессе 1928—1930 гг. <http://www.zaimka.ru/religion/savin1.shtml>
12. Безвірник. – 1930. – №4. – С. 29.
13. Гаїнцев М. Розвал у релігійному таборі // Безвірник. – 1931. – №5-6. – С. 51.
14. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.5747. – Оп.3. – Спр.4682.
15. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.3727. – Оп.2. – Спр.232.
16. Іваненко В., Іщенко І. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону. – Д.: Дніпропетр. нац. ун-т, 2006. – 280 с.
17. Українське державотворення: невitreбуваний потенціал: Словник-довідник. — К.: Либідь, 1997. — 560 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф.2. – Оп.2. – Спр.20.
19. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО). – Ф.Р.-118. – Оп.2. – Спр.8.
20. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.199.
21. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.120.
22. ДАМО. – Ф.118. – Оп.2. – Спр.50.
23. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф.3865. – Оп.1. – Спр.12.
24. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.2183.
25. Історія релігії в Україні: У 10 т. / НАН України; Інститут філософії ім. Г.Сковороди. Відділення релігієзнавства / А. Колодний (ред.). — К., 1996. Т. 5: Протестантизм в Україні. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм. — К.: Український Центр духовної культури, 2002. — 424 с.
26. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.328.
27. ДАХО. — Ф.Р.-455. — Оп.1. — Спр.261.
28. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.1053.

29. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине. — Одеса: Богомыслие, 2000. — 246 с.
30. ЦДАВО. — Ф.2. — Оп.4. — Спр.1328.
31. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.1647.
32. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1293.
33. ЦДАГО. — Ф.1. — Оп.20. — Спр.748.
34. Сітарчук Р. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20—30-і рр. XX ст.): дис... канд. іст. наук 09.00.11. — Полтава, 2001. — 222 с.
35. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.1. — Спр.2185.
36. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.2. — Спр.2170.
37. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.266.
38. ДАЗО. — Ф.Р.-316. — Оп.3. — Спр.10.
39. ДАМО. — Ф.Р.-118. — Оп.1. — Спр.229.
40. ЦДАВО. — Ф.1. — Оп.7. — Спр.599.
41. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923) / Т. Ківшар. — К.: Логос, 1996. — 344 с.
42. Інтерв'ю з Сизоненко С. 21.10.2009 // Архів автора.
43. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.5115.
44. Гапонюк Л. Євангельських рух на Волині в документах і долях людей / Л. Гапонюк, М. Пирожко, В. Чайка. — Луцьк : Українська місія благовістя, 2009. — 448 с.
45. Основные принципы веры евангельских христиан-баптистов. — Одесса : Черноморье, 1992. — 159 с.

Голощапова Е.А. «Сектанты – найзлейшие враги народа»: антирелигиозная борьба против евангельских христиан-баптистов в Украине 1920–1930-х гг.

Статья посвящена исследованию особенностей репрессивной политики советской власти против евангельских христиан-баптистов в 20-30-е гг. XX в. в южноукраинском регионе. На основе широкого круга источников автор доказывает целенаправленность дискредитации баптистов в общественном сознании, определяет отрицательные последствия лишения священнослужителей гражданских прав, анализирует процесс закрытия молитвенных домов и уничтожения религиозной литературы.

Ключевые слова: евангельские христиане-баптисты, сектанты, антирелигиозная борьба, репрессии

Goloshchapova E.O. «Sectarians are the most evil enemies of the people»: anti-religious struggle against Evangelical Christians-Baptists of Ukraine in the 1920s and 30s.

The article is devoted to the study of features of repression politics of the Soviet power against Evangelical Christians-Baptists in the 20-30s of XX century in the South Ukraine region. Using the wide range of sources author proves purposefulness of discredit of Baptists in the public consciousness, determines the negative effects of deprivation clergy of civil rights, analyzes the closing of prayer houses and destroying of religious literature.

Key words: Evangelical Christians-Baptists, sectarians, antireligious struggle, repressions

УДК 94:[286.3:314.82]

Р. А. Сітарчук

ЕВОЛЮЦІЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ЇХ ЦЕРКОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розповідається про становлення організації адвентистів сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії і її наступний розвиток у перші десятиліття радянської влади та пов'язані з цим кількісні зміни у складі віруючих. Розкриваються причини, які позитивно впливали на чисельне зростання адвентистів, а також ті, що негативно відобразилися на ньому.

Ключові слова: адвентисти сьомого дня, конфесія, церковна організація.

Покажовим, хоча й не завжди визначальним, для будь-якої конфесії є наявність у її складі якомога більшої кількості віруючих. Це один із чинників, який свідчить про потужність церкви, її здатність до самовідтворення й протистояння всіляким перешкодам на шляху розвитку. На зростання кількості віруючих Церкви адвентистів сьомого дня впливали різноманітні фактори, проте визначальними були: місіонерська діяльність та політика влади щодо конфесії. І якщо рівень популяризації власного віровчення залежав переважно від самих адвентистів, то на її інтенсивність й ефективність впливала й еволюція взаємовідносин адвентистських організацій з царатом, а згодом більшовиками. Метою нашого дослідження власне і є кількісні зміни в течії адвентистів сьомого дня на українських землях у складі Російської імперії від часу їх виникнення та в перші роки після встановлення радянської влади.

Опосередковано це питання висвітлювали у своїх працях М. Жукалюк [1], Г. Лебсак [2], В. Любашенко [3], О. Опарін [4], В. Тепоне [5], Д. Юнак [6]. Проте зазначені кількісні показники були або